

Portret van een genie

Iwan Verkade

法官狄

RECHTERTIE.NL

© 2009

Robert van Gulik was een van twee personen die ik ooit heb ontmoet, op wie het woord geniaal van toepassing is. Hij had een extra dimensie, die hem onderscheidde van talentvolle mensen, en die moeilijk in woorden is te vatten. Ik wil dan ook niet proberen een formule te vinden die hem samenvat, maar slechts zaken beschrijven die mij zijn opgevallen tijdens onze ontmoetingen en in onze correspondentie.

Hij was altijd weer langer dan ik dacht en, wat onmiddellijk opviel, waren zijn ogen, die enorm vergroot werden door zijn dikke brillenglazen. Van Gulik heeft heel wat ellende gehad aan zijn ogen en moest al vóór zijn vijftigste worden geopereerd aan staar.

Toen hij Chef van de Directie Afrika en Midden Oosten (DAM) op het Ministerie van Buitenlandse Zaken was van 1954 tot 1956, heb ik hem voor het eerst ontmoet. We dronken een kop koffie op zijn kamer. Hij stak een sigaret op en lette vervolgens niet meer op de as, die rijkelijk op zijn das terecht kwam. De telefoon ging. Toen hij de haak neerlegde, zei hij op zijn haperende wijze: "Ik moet bij de Minister komen, zie ik er netjes uit?" en klopte met een ernstig gezicht wat vaagjes op zijn borst.

Hoestbuien

Van Gulik had een heel eigen manier van spreken: het leek alsof hij stotterde zonder dat hij moeite had met de eerste letters van woorden; hij nam meer pauzes tussen lettergrepen, alsof hij zich moest bedenken hoe het woord verder ging, ofwel hij herhaal..haalde een lettergreep of een heel woord. Dit laatste meestal tegen het eind van een zin.

Behalve deze haperingen werden zijn woorden vaak onderbroken door hoestbuien, veroorzaakt door kettingroken. Dat was niet zo maar een kuchje, maar een ware aardbeving van rochelend gebulder die hij kromgetrokken en schokkend onderging om door te praten alsof er niets aan de hand was. Op zijn 49ste verjaardag — in Beiroet — zei hij: "Dit jaar ga ik echt ophouden met roken", maar ik had niet de indruk dat hij het zelf geloofde.

Wie hem door de stad zag lopen, een beetje sjokkend, een beetje sjofel met z'n flambard en broek zonder vouw, zou niet denken dat daar een diplomaat ging. Maar die had Van Gulik dan niet in functie meegemaakt of in uniform gezien. Trots toonde hij me eens een foto van zichzelf in perfect zittend diplomatenuniform, in hoffelijk gesprek met Keizerin Soraya.

Hij was zich volledig bewust van de waardigheid van zijn ambt. Het verhaal gaat dat hij, toen hij bij een officieel diner in Maleisië niet aan de hoofdtafel bleek te zitten, waarop hij als Harer Majesteits Gezant recht meende te hebben, ernstig bezwaar maakte. Als goed diplomaat wist hij echter een incident te vermijden door de zaak als opgelost te beschouwen nadat hoofd- en zijtafels door middel van linten met elkaar werden verbonden — een vondst waarop een diplomaat die Azië niet kent, niet zo gauw zou zijn gekomen.

Humor

Ofschoon als ambtenaar en ook als privé—persoon zelfbewust, was Van Gulik wars van alle pedanterie en hij kon korte metten maken met wie zich opblies en deftig deed. Toen hem eens een journalist bezocht die nogal belangrijk deed, stond Van Gulik plotseling op en zei: "Wat u mij nu vraagt is zo ingewikkeld, dat ik daar mijn secretaris bij moet halen." Hij verdween en kwam even later terug met zijn gibbon op zijn schouder. Met een ernstig gezicht vroeg hij het dier: "Wat vind jij daar nu van? Mijnheer hier vraagt...". De journalist zat voor aap.

Zo had van Guliks humor vaak iets kwajongensachtigs. Anecdotes zijn legio. Hij maakte met zijn kwinkslagen ministers, ambtenaren, kunstenaars en geleerden aan het lachen, vaak op een moment dat de bekende Nederlandse loodzware gewichtigheid zich van een bijeenkomst of vergadering meester dreigde te maken.

Zijn humor leende zich vooral voor het gesproken woord door de manier waarop zijn snedige opmerkingen werden gebracht: twinkelingen, een diep-ernstige toon, maar ook in schrift kon hij heel geestig zijn.

In de winter van 1963/1964 publiceerde hij in het, inmiddels niet meer bestaande, tijdschrift voor de buitenlandse dienst Voorpost een artikel in drie afleveringen over het 17de eeuwse Handboek voor Ambassadeurs van Monsieur de Wicquefort. De eerste zin van de eerste aflevering gaf al direct de ietwat studentikoze toon van het artikel aan:

Wanneer een onzer in zijn — uiteraard zeer schaarse — verloren ogenblikken zich eens overgeeft aan dromerig peinzen over de ideale diplomatieke post die een ambtenaar BD bekleden kan...

In de derde aflevering die “met een zekere schuchterheid” werd begonnen, kan men lezen:

Een tweede reden tot schuchterheid is dat deze beide citaten mij dwingen mijzelf tegen te spreken, hetgeen ik ongaarne doe, ook al, omdat ik daarmee inbreuk maak op wat het onvervreembare prerogatief onzer politici behoort te blijven.

Hierbij moet wel worden bedacht dat het tijdschrift waarin het – overigens inhoudelijk interessante – Wicquefort-artikel verscheen, een maandblad was van collegae voor collegae. Van Gulik kon zijn humor dus de vrije loop laten, wat hij b.v. in zijn politieke rapportage nimmer deed.

Rapportage

Zijn rapporten waren zakelijk, beknopt, geschreven in een glashelder Nederlands en vooral ook boeiend omdat de schrijver zoveel totaal verschillende bronnen kon aanboren: politici, ambtenaren, mannen van wetenschap en kunst, courtisanes, koelies enz., die hij meestal nog in hun eigen taal kon benaderen ook. Ik herinner mij zijn reisverslag over Korea dat mijn toenmalige chef in Saigon omstreeks 1950 op mijn bureau wierp met de woorden: “Lees en leer, jongeman!”

Het werd wel gezegd dat Van Guliks rapportage weliswaar kwalitatief op een hoog peil stond, maar te schaars was omdat hij zijn tijd liever besteedde aan ondermeer zijn Rechter Tie romans. Dit is een misverstand. In Beiroet b.v. schreef hij wekrapporten (er werd in die tijd – 1956 tot 1959 – nog maar weinig gebruik gemaakt van codetelegrammen), die een schitterend overzicht gaven van Libanons gecompliceerde en steeds wisselende politieke verhoudingen. Zo’n frequente berichtgeving hoorde tot de uitzonderingen. De waarheid is dat Van Gulik zijn ambtelijke werkzaamheden kon verrichten in een fractie van de tijd die een ander daarvoor nodig had en dus bracht hij dagelijks maar een paar uur op kantoor door.

Hij had tijd voor alles, ook al, omdat hij zijn tijd zo goed indeelde. Waar een ander een uur verdeed aan een cocktail party, bleef Van Gulik een kwartiertje, schudde een aantal handen, praatte hier en daar, knikte velen vriendelijk toe en verdween om zegels te gaan snijden, zich op calligrafie toe te leggen, de Chinese luit te bespelen enz. enz.

Trots

Het is een misvatting te denken – zoals ook Janwillem van de Wetering lijkt te doen in zijn biografische schets “Robert van Gulik, zijn leven, zijn werk”, uitgegeven door Elsevier bij de korte Rechter Tie roman “De nacht van de tijger” (1982) – dat het Van Gulik “maar matig”

beviel om diplomaat te zijn, vanwege “de beuzelarij van wauwelende ambtenaren”. Integendeel, Van Gulik was er trots op in Nederlandse Rijksdienst te zijn.

Wel had hij naast zijn diplomatieke bezigheden behoefte aan wetenschappelijk werk en naast de wetenschap voelde hij de noodzaak “mijn voorstellingsvermogen de vrije loop te laten”, wat hij in de Tie-romans kon doen.

Er zijn wel meer schrijvers in de Buitenlandse Dienst; Van Guliks uitzonderlijkheid lag eerder in de kwaliteit van het geschrevene dan in het feit dat hij überhaupt schreef. Hij is zijn Dienst trouw gebleven omdat hij er zich thuis voelde en hem voldoende vrijheid werd gelaten.

Het pleit voor het Ministerie dat dit zo is geweest – naar mijn mening voor een groot deel te danken aan de toenmalige secretaris—generaal Van Tuyl van Serooskerke met wie Van Gulik het uitstekend kon vinden. Een man die, hoewel zeer ambtelijk, onverschrokken was als Van Gulik en die genoeg ruimte van geest bezat om de minder traditionele trekjes van de geniale diplomaat op de koop toe te nemen.

One of us

Natuurlijk had hij botsingen met bepaalde ambtenaren, hij was niet bepaald op zijn mondje gevallen en wist dan ook menigeen op stang te jagen.

In april 1966 schreef hij:

Tokio en Seoul zijn zeer drukke posten en een onevenredig deel van mijn tijd wordt in beslag genomen door personeels en administratieve zorgen; we zijn thans geheel onderbezet – zowel te Tokio als te Seoul – en de steeds weer aangekondigde, maar nog steeds niet bekend gemaakte nieuwe belasting regeling veroorzaakt veel ongerustheid... Mijn (belasting) consulent meent te weten dat ik voortaan ook vermogens—belasting zal moeten betalen voor mijn auto. Dit moet ik, om principiële redenen – want het gaat slechts om een paar gulden – beslist weigeren; ware ik niet ambassadeur, dan zou ik de auto niet hebben. Indien ik daarvoor belasting moet betalen, zal ik mijn auto terstond verkopen en mij verder per taxi voortbewegen.

Het is jammer dat men op een interessante post, waar veel voor het Nederlands belang gedaan kan worden, zoveel kostbare tijd moet verknoeien aan eindeloos gezeur over een voldoende bezetting en financiële klusjes. Maar we gaan moedig verder!

Welke ambtenaar van de Buitenlandse Dienst herkent zich niet in deze passage? Al was hij dan geniaal, Van Gulik was duidelijk “one of us”!

Zijn stelregel was, “ze kunnen met me doen wat ze willen, maar ze moeten er voor betalen”. “Ze” was dan het departement.

Hij was royaal tegen zijn vrienden, maar kon ook erg op de penning zijn. Een buitenlands ambassadeur beklaagde zich er eens bij mij over dat zijn Nederlandse collega hem een diner had aangeboden, bestaande uit een kommetje met twee gezouten visjes er op (dat at Rechter Tie ook altijd!).

Ten departemente

Ik heb Van Gulik twee keer (1954/1956 en 1963/1965) ten departemente meegemaakt; tijdens de tweede periode, waarin hij commentaar gaf op mijn pogingen gedichten te schrijven, zag ik hem meer dan in de eerste, maar het is eigenlijk alleen in Beiroet in 1959 dat ik intens contact met hem had, zij het maar twee weken.

Mijn plaatsing was een intermezzo tussen Rome en Rangoon, waarin ik, na het vertrek van Van Gulik, moest wachten op de komst van diens opvolger.

Ik kwam er aan op 9 augustus, Van Guliks verjaardag. Daar alles al ingepakt was, heb ik helaas de Residentie niet gemeubileerd gezien. Mevrouw Van Gulik en de tweede zoon Pieter waren reeds in Nederland, Willem — de oudste zoon — Paulientje en Thomas waren onder de hoede van een kinderjuffrouw nog in Beiroet. Voordat de jarige gezant mij het huis liet zien — een vleugel van het oude Turkse paleis — spraken we onder het genot van een glas arak over allerlei recente overplaatsingen en daarbij viel ook de naam van collega X, die Beiroet spoedig zou aandoen. Toen we later in een enorme kelder waren afgedaald, zei Van Gulik, wijzend op een in het plafond geschroefde haak: “En daar kunnen we X dan mooi aan zijn duimen ophangen.”

“Ik dacht dat je hem niet kende”.

“Ik ken hem ook niet, maar ... ik weet niet wat het is, ik heb iets tegen die man.”

In de daarop volgende dagen nam hij me mee bij een aantal afscheidsbezoeken, zelfs bij de premier en enkele ministers, wat niet gebruikelijk was, omdat ik maar een tijdelijke vervanger was. Bijzonder aardig van hem en nuttig voor mij.

Natuurlijk maakte hij me wegwijs op de kanselarij. Er was recentelijk een nieuwe instructie van het departement binnengekomen: de posten moesten jaarrapporten indienen. Dit gaf veel extra werk, vooral voor de secretaresse. Met zijn verklaring dat deze oekaze een “nationale ramp” was, verlichtte Van Gulik haar taak door zijn rapportage op de oude wijze te blijven plagen.

Behalve shop talk passeerden die paar weken in Beiroet een onafzienbare reeks onderwerpen de revue en onder het genot van arak kwam ook het schone geslacht uitgebreid ter

sprake — hoe kon het anders, vrouwen boeiden hem zeer. Zelfs hier kwam zijn wetenschappelijke instelling tot uiting: de stand van de benen b.v. bleek van vitaal belang te zijn voor zijn appreciatie van vrouwen.

Wetenschap

Van Gulik beschouwde zich in de eerste plaats ambtenaar, dan man van de wetenschap. “Een kunstenaar ben ik eigenlijk niet”, placht hij te zeggen.

Jaren later kwam ik eens bij hem binnen op het departement; hij was erg opgewonden over hetgeen een recensent in een dagblad had geschreven over zijn romans.

“Als je je zo kwaad maakt, waarom lees je het dan?”, vroeg ik. “Ik ben zo wetenschappelijk, be... beste kerel, dat ik be... langrijk vind wat iedere zak over me schrijft.”

Zijn wetenschappelijke instelling was niet van het soort waarbij men steeds meer tracht te weten te komen over steeds gespecialisereerde zaken, maar richtte zich rusteloos op een regenboog van onderwerpen.

Zijn liefde voor en kennis van de gibbon is bekend. Van Gulik had in Beiroet iets over apen gelezen dat hem erg bezig hield. “Ze leggen een ander verband tussen oorzaak en gevolg dan mensen.” Iemand was aan het werk geweest met een cirkelzaag. Zijn aap kwam kijken wat hij deed en, voordat de man tijd had de zaag af te zetten, had het dier het gevaarlijke werktuig aangeraakt en had zo zijn onderarm afgesneden. Omdat de man natuurlijk geweldig schrok, beet de aap hem onmiddellijk want voor het dier was de schrikreactie van zijn baas het bewijs dat deze de pijn had veroorzaakt. Als hij had doorgewerkt alsof er niets aan de hand was, had de aap geen verband gelegd tussen zijn baas en zijn pijn, maar tussen de zaag en de pijn en had hij troost bij zijn baas gezocht, terwijl hij nu agressief was geworden en moest worden afgemaakt.

“Eigen schuld kwam dus niet in de aap op?”, vroeg ik.

“Nee, Calvinisten zijn dieren niet”, lachte hij.

Muziek

Een ander onderwerp dat hem zeer bezig hield in Beiroet, was de Arabische taal. Hij leerde dagelijks onder het scheren een aantal woorden en uitdrukkingen, dat dan op de markt werd geoefend. Daaraan was overigens een grondige studie van de grammatica vooraf gegaan. Hij sprak vreemde talen op z'n Hollands uit, want een erg goed “oor” had hij niet. Zijn kennis van Westerse muziek was voornamelijk beperkt tot musicals als My Fair Lady — in die dagen zijn favoriet.

Van Gulik gold weliswaar als een van de grootste westerse experts op het gebied van de Chinese luit, maar deze expertise “is vooral

wetenschappelijk, want erg muzikaal ben ik niet”.

In zijn veelzijdigheid probeerde hij in Beiroet een — Rechter Tie — toneelstuk te schrijven en gaf mij het manuscript te lezen: duidelijk was dat hij zich nog niet had verdiept in toneel-techniek.

Toen ik dit zei, keek hij me knorrig aan en vroeg, “Hoe zo?” Het stuk begon met een lange scène waarin twee bijfiguren elkaar vertelden over plaats gehad hebbende gebeurtenissen. Kennis daarvan was noodzakelijk om de verdere handeling van het stuk te kunnen volgen. Ik zei dat deze techniek, die Ibsen zich nog wel kon permitteren, achterhaald is omdat de hedendaagse toeschouwer haast heeft. Hij vond de kritiek kennelijk niet prettig.

Kuala Lumpur

Op onze gesprekken — soms tot diep in de nacht — volgde een correspondentie die ophield toen we beiden in 1962 naar Den Haag werden overgeplaatst; Van Gulik zat toen als gezant in Kuala Lumpur, ik was tweede man in Rangoon.

Vanuit Kuala Lumpur schreef hij:

“Mijn toneelstuk, hetgeen jij vriendelijkerwijze las, bevat me achteraf helemaal niet; het kan plezierig gelezen worden, maar zou op de planken in elkaar zakken. Ik ga nu geregeld met mijn vrouw naar verschillende Chinese toneelvoorstellingen en tracht aldus mezelf op te voeden — als ik daar tenminste niet te oud voor ben.”

Het aanvankelijke toneelmanuscript is een zeer succesvolle roman geworden — als ik mij goed herinner was het *The Willow Pattern*.

Gedurende zijn verblijf in Maleisië experimenteerde hij ook met marionetten — van jongs af was hij geïnteresseerd in het wajang spel. Ook zijn er toen Tie-films gemaakt, maar mij is niet bekend in hoeverre de schrijver daar zelf bij betrokken is geweest.

Toneelspeler

Het spreekt welhaast vanzelf dat iemand die de uitzonderlijke gave bezit om zich een vreemde taal en beschaving zo eigen te maken dat hij zich ermee kan vereenzelvigen, gevaar loopt van zijn eigen cultuur te vervreemden. Bij Robert van Gulik was dat niet het geval; hij was als een groot toneelspeler die zichzelf is en toch een ander kan zijn.

Zijn denken was doordrenkt van de Aziatische beschaving, het Aziatische gevoel voor harmonie en evenwicht, voor intuïtie, voor mystiek ook. En toch: “The larger and most essential part of me was still thoroughly Western”, schrijft hij in zijn autobiografische notitie. Hij bleef zich Nederlander voelen, Europeaan en Christen “from before the Council of Nicaea”.

Van Gulik was geen gespleten mens, maar iemand die meer dan één cultuur kon omvatten.

Het zal ook wel met zijn gevoel voor taal te maken hebben dat hij, die zelf geen gedichten schreef, zo’n scherp inzicht had in poëzie — Europese, zowel als Aziatische. Vooral in de periode 1963/1965 verkeerde hij vaak in kunstenaarskringen in Den Haag. Ik heb hem daar niet meegemaakt, maar ik was zeker niet de enige die op literair gebied zijn raad vroeg.

Toen ik hem een gedicht gaf dat met het volgende couplet begon:

Hij zit aan zijn bureau en staart naar buiten
waar het regent, waar het sneeuwt
waar ook de zon schijnt

zei hij onmiddellijk: “Ik houd niet van het woord ‘schijnt’, dat moet je niet gebruiken, dat verprutst het couplet”.

Toen ik de dag daarna kwam met de wijziging — “waar ook wel zon is” — was zijn commentaar: “Zie je, zo is het beter; ik kan je niet zeggen waarom, maar het is zo en wat de intuïtie zegt, is altijd raak.”

De dood

Van Gulik vertelde mij eens, dat hij plannen had om een tegenpool van zijn *Sexual Life in Ancient China* te schrijven. Het zou een boek worden over de dood en hij was bezig gegevens te verzamelen: Chinese gedichten en verhalen uit alle tijden met de dood als thema. “Sommi-ge gedichten en verhalen zijn zo mooi dat je de koude rillingen over de rug lopen”, zei hij.

Toen ik hem in 1967 thuis bezocht, vroeg ik — niet beseffend hoe ziek hij wel was — of hij nog van plan was dat boek te voltooien.

“Nee, beste kerel, dat kan niet meer. Daarvoor sta ik er te dicht bij.”

Kort daarop is hij gestorven.

高
羅
佩